

ВИКЛИКИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА НОВІ СТРАТЕГІЇ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Запорожченко О. В.

ВСТУП

Події, що з початку ХХІ століття відбуваються у світовому співтоваристві, свідчать про те, що в розвитку цивілізації почали здійснюватися глобальні процеси, що за своїми масштабами і сутністю є безпрецедентними. Основою процесів сучасної глобалізації є, поряд з економічними чинниками, і розвиток інформаційних технологій, що впливає на всі сфери життєдіяльності людства у всьому світі – виробництво, економіку, політичне життя, науку, освіту, духовну культуру тощо, в результаті чого формується новий тип цивілізації – глобальне інформаційне суспільство.

Головними ознаками цього суспільства є його планетарні масштаби, а також широке використання наукових знань і наукомістких інноваційних та високоефективних технологій, передусім інформаційних. Таким чином, визначальним чинником розвитку сучасної інформаційної цивілізації є наукові та інноваційні знання. Становлення інформаційного суспільства відбувається в даний час прискореними темпами в результаті взаємодії трьох основних процесів: глобалізації суспільства, його тотальної комп'ютеризації і нової технологічної революції, пріоритетними напрямками якої є нанотехнології та біоінженерія. Згідно з прогнозами теоретиків інформаційного суспільства Ф. Машлупа, К. Коями, Е. Масуди, З. Бжезинського, Д. Белла, Е. Тоффлера, Д. Лайона тощо саме глобалізація, інформатизація і нові цифрові технології дозволять сформувати той новий тип суспільства, що докорінно змінить звичний спосіб життя і діяльності практично всього населення нашої планети¹.

Ще одна важлива особливість інформаційної цивілізації полягає в тому, що в ній істотно зростає роль самої людини. Однак ця роль є неоднозначною. З одного боку, саме людина є головним ресурсом

¹ Запорожченко О.В. Антропологічні проблеми інформаційного суспільства. Молодий вчений. 2016. № 12.1 (40). С. 84.

і чинником розвитку інформаційного суспільства, а з іншого боку, вона також є одним з основних чинників ризику на шляху цього розвитку. Важливо також відзначити, що інформаційні технології є потужним каталізатором усього процесу розвитку суспільства. І в центрі цього процесу перебуває людина, оскільки саме вона є основним генератором знань, що визначають подальший розвиток і визначають його напрямки, а також можливі наслідки. Звісно, людина в усі часи була важливим чинником розвитку суспільства, але в інформаційному суспільстві її роль стає особливо визначальною. Тому й основна увага має бути сконцентрована не тільки на розвитку матеріальної сфери, як це було властиво індустріальному суспільству, а саме на соціально-гуманітарних проблемах, пов'язаних із розвитком і використанням людського потенціалу, передусім потенціалу особистості. Виключно важливу роль у вирішенні цих проблем повинна відіграти система соціально-гуманітарної освіти, структура і зміст якої сьогодні ще не відповідають новим викликам ХХІ століття і не враховують специфічних проблем і особливостей інформаційного суспільства.

1. Соціально-гуманітарні проблеми інформаційної глобалізації

Зростання ролі людини в інформаційному суспільстві є об'єктивно зумовленим. Воно пояснюється тим, що основним об'єктом праці в цьому суспільстві буде інформація та її особистісна форма – знання, що стають найбільш цінним ресурсом подальшого розвитку суспільства. Тому в структурі зайнятості населення постійно зростає кількість людей, діяльність яких пов'язана з виробництвом, обробкою, зберіганням і розповсюдженням інформації та знань.

І тут йдеться не тільки про фахівців, які професійно зайняті в науці або ж в ІТ-сфері, але також і представників інших професій – медичних працівників, інженерів, державних і муніципальних службовців, викладачів навчальних закладів тощо. Як пише сучасний теоретик інформаційного суспільства Девід Лайон: «Зростаюча кількість людей з необхідністю втягується в безпрецедентне розмаїття інформаційно орієнтованих типів робіт. Наукові й технічні працівники збирають і продукують інформацію, менеджери й фахівці опрацьовують її, викладачі й працівники комунікаційної сфери поширюють її. Цей процес «інформатизації» не залишає недоторканою жодну сферу

соціальної активності: від повсякденного життя до міжнародних відносин та від сфер дозвілля до виробничих відносин»².

Швидкий розвиток і поширення цифрової техніки, інформаційних і комунікаційних технологій, формування глобальної системи знань вже сьогодні відкривають перед людиною принципово нові можливості не тільки як чинника підвищення ефективності своєї праці, але також у сфері власного інтелектуального і культурного розвитку. Слід відзначити, що при цьому спостерігається дуже характерний психологічний феномен, що виявляється в тому, що у людей радикальним чином змінюються традиційні уявлення про простір і час, що є найбільш фундаментальними вимірами реальності. В інформаційному суспільстві простір і час ніби ущільнюються, оскільки віддалені об'єкти стають доступними майже миттєво, і це дає не тільки психологічний, а й важливий соціальний ефект, оскільки сприяє колосальній економії часу.

Але саме це породжує одну з найбільш гострих і актуальних проблем сьогодення – проблему людини у світі, що трансформується, оскільки прискорення темпу подій, що відбуваються, і скорочення часу реакції на них викликають певні негативні наслідки. Е. Тоффлер у своїй роботі «Шок майбутнього» («Футурошок») попереджав, що незабаром такі швидкі кардинальні зміни можуть захлеснути людей, організації і навіть цілі країни, що неодмінно призведе до дезорієнтації та негативним чином впливатиме на здатність приймати розумні, помірковані рішення, які є необхідними для адаптації і подальшої ефективної діяльності³.

Проблема невідповідності людини до змін являє собою серйозну загрозу для подальшого безпечного розвитку цивілізації, майбутнє якої усвідомлюється людиною як все більш неясне і розпливчасте. І це породжує ще одну стратегічно важливу проблему сучасності – проблему формування образу майбутнього і можливих сценаріїв розвитку цивілізації. Слід зауважити, що сьогодні ця проблема є суто прагматичною, оскільки якщо немає образу майбутнього, неможливо планувати розвиток суспільства навіть на найближчий час, не кажучи вже про більш віддалену перспективу. А без цього важко сформувати

² Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія*. Київ, 1996. С. 362-380.

³ Андрущенко Т.В. Футурологічне бачення перспектив політичного та культурного розвитку людства (на прикладі концепції «футурошоку» Елвіна Тоффлера). *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. Харків : ХНПУ, 2016. Вип. 47. Ч. I. С. 82–89.

науково обґрунтовані цілі освіти та своєчасно забезпечити підготовку фахівців необхідної кваліфікації.

Тому тісна взаємодія фундаментальної науки і гуманітарної освіти є не тільки нагальною потребою сьогодення, а й необхідною умовою виживання людства, що опинилося у XXI столітті перед обличчям цілого комплексу глобальних і складних проблем, першопричини яких знаходяться саме в гуманітарній сфері. Ключове питання сучасності полягає в тому, чи встигне людина змінити себе таким чином, щоб вирішення цих проблем стало практично можливим ще до катастрофічних наслідків глобальної кризи цивілізації?

Однозначної відповіді на це питання сьогодні не існує. Все залежить від того, якими особистими якостями буде володіти людина в самому найближчому майбутньому. У зв'язку з цим можна нагадати слова Аурелліо Печчеї, засновника і першого президента Римського клубу, що були написані ним у своїй монографії «Людські якості»: «Людині зараз не залишається нічого іншого, ніж як можна швидше наблизитися до наступної фази свого розвитку – тієї, де вона, поєднуючи свою могутність з гідною мудрістю, навчиться підтримувати в гармонії та рівновазі всі людські справи. Але статися це може за рахунок ланцюга подій, який я називаю «людською революцією» (*переклад мій – З.О.*)⁴.

Ці слова, що були написані ще у XX столітті, залишаються виключно актуальними і сьогодні. Про необхідність кардинальних змін у свідомості суспільства пишуть і деякі сучасні вчені. Так, наприклад, у 1997 році вийшла у світ монографія під характерною назвою «Революція свідомості: Трансатлантичний діалог». У цій монографії на конкретних прикладах досить переконливо показано, що фундаментальна причина сучасної глобальної кризи цивілізації полягає в матеріалістичній орієнтації суспільної свідомості, що панує у сучасному «суспільстві споживання» і викликає все більше занепокоєння серед філософів. Ця ситуація характеризується в даній монографії такими словами: «Наша ділова етика, наша політика, навіть наш індивідуальний спосіб життя – все це лише симптоми більш глибокої проблеми. Вся наша цивілізація нежиттєздатна, і причина цього полягає в нежиттєздатності нашої ціннісної системи, самої нашої

⁴ Печчеї А. Человеческие качества. Москва : Прогресс, 1985. С. 35.

свідомості, що визначає наше ставлення до світу» (*переклад мій – 3.О.*)⁵.

Також і сучасний німецький філософ У. Векерт вважає, що саме ця матеріалістично орієнтована культура і являє сьогодні найбільшу загрозу для подальшого стійкого і безпечного розвитку суспільства, оскільки руйнує моральні засади суспільства, породжуючи подвійні стандарти: «Якщо жити тут, у Німеччині, то треба лише все скуповувати і отямлюватися десь на Карибах під пальмою.... Перед молоддю з'яє велика прірва між тим, що це суспільство говорить про цінності, власне, про тільки моральні цінності, і тим, як вона мусить сама жити»⁶.

Слід підкреслити, що, коли філософи кажуть про нежиттєздатність сучасної системи цінностей, вони мають на увазі ціннісні пріоритети західної культури, що орієнтовані, головним чином, на задоволення матеріальних потреб людини на шкоду її духовному розвитку. Вони відзначають, що прагнення до матеріального благополуччя й особистого збагачення стало сьогодні головним пріоритетом культури країн Заходу, яка, завдяки процесу глобалізації, активно нав'язується і решті світу.

Серед причин, що роблять людину основним чинником ризику в інформаційному суспільстві, є і проблема інформаційної нерівності, розриву. Її суть полягає в тому, що далеко не всі члени інформаційного суспільства зможуть практично використовувати ті нові можливості, які воно пропонує людині. Необхідність спеціальної підготовки людини до життя в інформаційному суспільстві та мінімізації інформаційної нерівності підкреслюється в основних документах Всесвітнього саміту з інформаційного суспільства (ВСІС) (Женева, 2003 р.; Туніс, 2005 р.)

Концепція Всесвітньої зустрічі на вищому рівні з питань інформаційного суспільства фіксує 36 пріоритетних напрямів, що підлягають постійній увазі під час реалізації концепції на період після 2015 року. У тому числі є позиції, які стосуються багатьох аспектів проблеми соціалізації людини та інформаційної нерівності в умовах інформаційного суспільства, такі як:

⁵ Гроф С., Ласло Э., Рассел П. Революция сознания: Трансатлантический диалог ; пер. с англ. М. Драчинского. Москва : АСТ, 2004. С. 20.

⁶ Філософія сьогодні. Розмови з Ульрхом Беком, Гансом-Георгом Гадамером, Юргеном Габермасом, Гансом Йонасом, Віторіо Гьосле та ін. Київ : Альтерпрес, 2003. С. 75.

- захист і зміцнення прав людини в умовах інформаційного суспільства;
- розроблення і сприяння впровадженню тих моделей і механізмів управління, що орієнтовані на інтереси людей, реалізацію гуманістичних цінностей;
- розширення доступу до ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій) та їх використання всіма групами населення, навіть маргіналізованими;
- забезпечення універсального доступу до інформації та знань за допомогою послуг ІКТ, що мають бути призначені, доступні й прийнятні за ціною для осіб з обмеженими можливостями;
- допомога країнам, що розвиваються, з метою максимально можливого скорочення цифрового (інформаційного) розриву;
- всебічна підтримка політики та програм, що пропагують медійну та інформаційну грамотність і навчання протягом усього життя для всіх, а також сприяють тому, щоб допомогти користувачам розвивати свої здібності оцінювати онлайнві інформаційні ресурси і взаємодіяти з ними;
- створення різноманітного в культурних і мовних відносинах світу;
- зміцнення довіри і безпеки під час використання ІКТ, передусім за такими аспектами, як захист персональних даних, конфіденційність, безпека і стійкість мереж⁷.

Відзначимо, що брати до уваги слід не тільки економічні та інструментально-технологічні чинники, що пов'язані з можливістю забезпечення доступу користувачів до електронних засобів та інформаційних ресурсів суспільства, але головно гуманітарні чинники, що залежать від якостей самої людини. До числа них належать, наприклад, інформаційна компетентність, інформаційна культура особистості, загальна освіченість, а також мотивація людини, її прагнення до пізнання і самонавчання, розвитку своїх інтелектуальних здібностей. Адже якщо у самої людини немає бажання бути активним членом інформаційного суспільства, то ніяка техніка та технологія їй не допоможе.

При цьому інформаційна культура не має обмежуватися лише системою знань у сфері інформаційних процесів і технологій, хоча інколи її і зводять до навичок роботи з комп'ютером та умінням

⁷ Всемирный саммит по информационному обществу. [Електронний ресурс].

орієнтуватися в потоках інформації, тобто до інформаційної компетентності. Поняття інформаційної культури є значно ширшим і розглядається як певна світоглядна система цінностей, знань, умінь та етики поведінки в інфокомунікаційному середовищі, в межах загальнолюдської культури.

Можна виділити такі вміння, що характеризують інформаційну культуру: вміння осмислювати і формулювати свої інформаційні запити; готовність і вміння оперувати різними джерелами інформації, здійснювати їх свідомий вибір; вільна навігація в інформаційних потоках; знання і самостійне використання на практиці алгоритмів роботи з інформацією; здатність створювати, зберігати і поширювати інформацію; використовувати її в різноманітних пізнавальних і життєво-практичних ситуаціях. Тобто інформаційна культура передбачає не тільки певні знання, а й певне застосування цих знань і вдосконалення їх у процесі тієї чи іншої діяльності, у тому числі діяльності, що пов'язана з інформацією. Причому саме застосування й удосконалення знань є значущим лише у творчості, що реалізується в будь-якій сфері життєдіяльності людини. А тому мотиви творчості, мотиви цієї діяльності людини є природною психологічною компонентою такої характеристики особистості, як її інформаційна культура⁸.

У сучасній науці виділяють чотири основні підходи до вивчення проблем інформаційної культури – культурологічний, інформаційний, діяльнісний і особистісний. У межах культурологічного підходу інформаційна культура розглядається як спосіб життєдіяльності людини в інформаційному суспільстві, як складова частина процесу формування культури людства. Не можна відокремлювати інформацію від культури, а інформаційну культуру – від загальної культури людини.

У межах інформаційного підходу більшість визначень даного поняття включає сукупність знань, умінь і навичок пошуку, відбору, аналізу інформації, тобто всього того, що включається в інформаційну діяльність, спрямовану на задоволення потреб в інформації. Звісно ж, що інформаційну культуру особистості слід вивчати і формувати, перш за все, в контексті умінь і навичок самостійного набуття професійних

⁸ Прудникова О.В. Інформаційна культура і формування «людини інформаційної». *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 2 (29). С. 154–165.

і будь-яких інших знань, що потрібні на даному етапі розвитку суспільства.

Розглядаючи проблему з позицій діяльнісного підходу, треба сказати, що культурний рівень сучасної людини визначається її інформаційною культурою. А інформаційна культура особистості, як і культура взагалі, відображає активну діяльність людини, а отже, розвиток самої людини як суб'єкта цієї діяльності. Тобто інформаційна культура передбачає не тільки певні знання, а й певні навички використання цих знань для вирішення нагальних завдань і вдосконалення їх в процесі тієї чи іншої діяльності, в тому числі професійній діяльності, що пов'язана з інформацією.

Оскільки інформаційна культура належить особистості, подивимось на це поняття і крізь призму особистісного підходу. Будь-яка діяльність носить особистісний характер, у тому числі і діяльність, пов'язана з інформацією. В умовах інформаційного суспільства особистісний і діяльнісний аспекти взаємно збагачують один одного і можуть розвиватися тільки у взаємозв'язку. Таким чином, можна стверджувати, що діяльнісний і особистісний підходи до поняття інформаційної культури особистості не суперечать один одному, а доповнюють.

На думку А.М. Атаян, інформаційна культура особистості – це не статична система, а така, що постійно змінюється і має різні рівні. Тому необхідно розглянути рівні її сформованості та визначити критерії та показники цих рівнів: загальний (базовий), професійний і вищий (логічний)⁹. Для загального (базового) рівня інформаційної культури особистості головною особливістю є набір знань, умінь і навичок, що має міжпредметний характер і дає можливість застосування набутої інформації в різних видах діяльності, тобто вони носять узагальнений, універсальний характер, і сфера їх застосування є досить широкою.

Для професійного рівня інформаційної культури особистості знання, уміння і навички будуть характеризуватися специфічністю, більшою складністю, але разом із тим обмеженістю сфери їх застосування. Вони будуть прив'язані до професійної діяльності людини, а під час навчання у вузі – до дисциплін, що формують професійні знання. Їх можна назвати вузьконаправленими через

⁹ Атаян А.М. Дидактические основы формирования информационной культуры личности в условиях информатизации общества : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Владикавказ, 2001. 18 с.

специфічну сферу їх застосування. Для вищого (логічного) рівня інформаційної культури знання, вміння і навички також носять міжпредметний характер. Однак вони відрізняються від базових ступенем складності й зумовлені творчим мисленням, гнучкістю, можливістю здійснювати складний аналіз і синтез, комбінувати раніше засвоєні знання, вміння і навички, приймати рішення в нестандартних ситуаціях, вести альтернативний пошук засобів і способів вирішення завдань. Знання, вміння і навички цього рівня включають у себе знання, вміння і навички професійного рівня інформаційної культури. Отже, всі три рівні взаємопов'язані і включають у себе елементи попереднього, але при цьому вони більш розвинуті та складні.

Таким чином, для того щоб сформувати інформаційну культуру суспільства і кожної людини, що відповідає сучасному рівню розвитку техніки та інформаційних технологій, необхідний цілий комплекс заходів, який стосується всіх ланок соціальної системи. Процес формування інформаційної культури особистості тільки тоді може стати ефективним, коли розроблена спеціальною програмою діяльності з чітко сформульованою метою і послідовністю дій, що ведуть до досягнення поставленої мети.

Крім того, без цілісної державної політики неможливо говорити про успішне вирішення завдань формування інформаційної культури особистості. Формування інформаційної культури особистості є соціальним замовленням даного етапу розвитку суспільства, оскільки культура інформаційного суспільства визначається рівнем культури людей. Все це має велике значення, оскільки успішність інформатизації в тій чи іншій країні буде визначати роль і місце цієї держави у світовому співтоваристві. Віце-президент Асоціації «Інноваційний розвиток України» Валерій Фіщук вірно зауважує, що «по всьому світові частка традиційної економіки зменшується, а цифрової – збільшується, надаючи величезні переваги для країн та бізнесу. Натомість Україна, ІТ-фахівці якої на аутсорсі вже оцифрували півсвіту, лише зараз на державному рівні взяла курс на розбудову цифрової економіки. Цифрова економіка – це доволі нова для України парадигма розвитку. Її основу становлять не тільки ІТ-компанії, а й усі інші компанії та організації, які є користувачами продуктів і послуг ІТ-компаній. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 67 Р від 17 січня 2018 року «Про концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки» –

перший комплексний крок у напрямку розбудови цифрової економіки в Україні»¹⁰.

Ще одна соціальна гуманітарна проблема становлення інформаційного суспільства пов'язана з тим, що розвиток глобальних мереж телебачення, комп'ютерних комунікацій, радіозв'язку та інших інформаційних систем створює широкі можливості для впливу на суспільну свідомість і маніпуляції нею. За своєю психічною сутністю люди дуже схильні до навіювань і тому легко піддаються цілеспрямованому психологічному впливу. Про його ефективність переконливо і наочно свідчать, наприклад, результати виборних кампаній у різні органи влади, а також наявність великої кількості реклами в програмах телебачення та Інтернет-ресурсах. Причому сама людина цього маніпуляційного інформаційного впливу не усвідомлює, а отже, захиститися від цього впливу не може. На цьому значною мірою і будується сучасна методологія тотальної маніпуляції свідомістю. Юрген Габермас вважав, що поширені форми «технократичного розуму» являють собою серйозну загрозу людській свободі. Суспільна сфера комунікацій і прийняття рішень так усе перекручує, що більша частина населення перебуває в цілковитому невіданні стосовно реального розподілу влади й контролю в даному суспільстві¹¹.

Ще одну принципово нову небезпеку для людини в інформаційному суспільстві представляють так звані кіберхвороби. До них відноситься психологічна залежність людей від телебачення, Інтернету які вже в сучасному суспільстві стали для багатьох своєрідним наркотиком. Викликає цілком обґрунтовану тривогу й маніакальне захоплення деяких молодих людей комп'ютерними іграми, в яких пропагується жорстокість і насильство. Ці явища найбільш широко поширені сьогодні в інформаційно розвинених країнах і є одним з негативних результатів процесу інформатизації суспільства.

Можна припустити, що з подальшим розвитку цього процесу негативні явища також будуть прогресувати. Становлення інформаційного суспільства відкриває широкі можливості й для розвитку інформаційної злочинності, яка може бути спрямована проти особистості, суспільства і держави. Сюди можна віднести так звані комп'ютерні злочини, спрямовані, головним чином, на

¹⁰ Діджиталізація – це лише початок. *Газета «День»*. [Електронний ресурс].

¹¹ Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія*. Київ, 1996. С. 368.

несанкціонований доступ до баз даних автоматизованих інформаційних систем органів державної влади, фінансових організацій та промислових корпорацій. У цих системах у процесі інформатизації суспільства накопичується велика кількість конфіденційної інформації не тільки про діяльність відповідних організацій, але також і даних персонального характеру про громадян країни, їхні адреси, телефони, майно, прибутки тощо. Ця інформація представляє значний інтерес для злочинних угруповань, багато з яких уже сьогодні вдаються до послуг фахівців у сфері інформаційних технологій.

Таким чином, зосередження інформації в автоматизованих банках даних, що забезпечують віддалений доступ користувачам, є одним із важливих напрямів процесу інформатизації суспільства, адже саме концентрація інформації в просторі й часі істотним чином підвищує ефективність її використання. Однак разом із цим зростають і ризики, пов'язані з можливістю несанкціонованого доступу до цієї інформації, а також її розкрадання і навіть навмисного спотворення.

Новим явищем у сфері інформаційної злочинності є інформаційний тероризм, у результаті якого функціонування тієї чи іншої інформаційної системи може бути практично паралізовано. Найчастіше це відбувається в результаті спеціально організованих масованих мережевих атак, які в останні роки спостерігалися неодноразово з використанням можливостей мережі Інтернет. Таким чином, інформаційне суспільство, найімовірніше, буде істотно більш вразливим по відношенню до деструктивних інформаційних впливів, ніж індустріальне суспільство. І до цієї перспективи потрібно заздалегідь готуватися.

Особливе місце серед загроз інформаційного суспільства посідає інформаційна війна, методи і засоби якої вже досить добре розроблені як у теоретичному, так і в прикладному аспектах. Інформаційні війни вже сьогодні є досить поширеним і ефективним засобом протистояння у сферах політики, економіки і культури. Можна прогнозувати, що в подальшому, з розвитком засобів й інститутів інформаційного суспільства, інформаційні війни будуть ще більш поширені як у локальному, так і в глобальному масштабах.

Отже, на сучасному етапі формування інформаційного суспільства найбільш актуальним і стратегічно важливим завданням науки, освіти і культури є формування нової системи духовних цінностей, яка була б адекватною за умов існування людства у ХХІ столітті і сприяла б

інтеграції зусиль світової спільноти в інтересах вирішення найбільш гострих глобальних проблем сучасності.

2. Нові стратегії соціально-гуманітарної освіти в умовах інформаційної глобалізації

Увага до соціально-гуманітарного складника освіти актуальна тому, що суспільна свідомість через свою інерційність дещо відстає від тих радикальних об'єктивних змін, що мають місце в сучасному суспільстві. Особливо це стає помітним в інформаційній і технологічній сферах суспільства, де розвиток науково-технічного прогресу здійснюється найбільш інтенсивно. Тому багато людей виявляються просто не готовими до використання тих нових можливостей, які їм пропонує розвиток науки і технологій.

Даний феномен має своє психологічне пояснення, оскільки ніколи в історії людства зміни не були настільки стрімкими й радикальними. Майбутнє сьогодні наближається занадто швидко, не залишаючи людині часу для того, щоб вона мала можливість психологічно пристосуватися для адекватного сприйняття нової реальності.

Формування нової наукової соціально-гуманітарної парадигми і нового наукового світогляду є сьогодні найбільш важливим стратегічним завданням науки і освіти. Вирішення цього завдання необхідно не тільки для подальшого успішного розвитку самої науки, але також і для того, щоб створити наукову базу для нової системи цінностей майбутньої цивілізації, в якій матеріалістичні аспекти вже не будуть домінувати, а будуть гармонійно інтегровані в систему гуманістичних загальнолюдських цінностей.

Отже, формування нової інформаційної культури особистості й суспільства, адекватної умовам і вимогам інформаційного суспільства, є однією з актуальних проблем сучасності. Ця культура передбачає не тільки більш високу ступінь компетентності людини у використанні нових засобів в інформаційній діяльності, але головно розвиток її багатьох особистих якостей, таких як філологічна культура, просторове образне мислення, здатність до самоосвіти і творчості. Усі ці якості є найбільш затребувані в суспільстві знань і допоможуть людині ефективно використовувати можливості цього суспільства для досягнення як своїх особистих, так і суспільних цілей. Однак формування нової інформаційної культури особистості та суспільства може бути досягнуто лише об'єднаними зусиллями культури, науки і освіти.

Одним із важливих і соціально значущих результатів формування нової інформаційної культури особистості та суспільства має стати формування інформаційної етики, що відповідала би викликам постіндустріального суспільства: «Технократична думка, особливо та, що втілена в сьогоденній комп'ютерній логіці, прагне звести до мінімуму дебати щодо етики або зовсім уникнути їх. Дискусії про «альтернативи» витягують її на перший план. На жаль, як зазначив Ганс Йонас, етика, яка розробляється щодо глобальних і довгострокових аспектів сучасної технології, значною мірою є недостатньою. Етика особистості розвинута набагато краще. Тобто одного разу ми усвідомимо, що «інформаційне суспільство» дає оманливе враження, начебто ми входимо в цілком нову соціальну ситуацію, і тоді довго торовані етичні кроки стануть доречними»¹².

Інформаційна етика є необхідним компонентом ще й тому, що тільки вона зможе забезпечити необхідний рівень його інформаційної безпеки, оскільки ніякі технічні, юридичні, організаційні та інші заходи самі по собі вирішити цю проблему в повній мірі принципово не зможуть.

Отже, сучасна університетська освіта, як пише О. Руденко, «має формувати майбутнього фахівця не стільки в парадигмі ремесла, скільки в перспективі інтелекту. А це означає органічне поєднання сучасної професійної підготовки з програмами якісної соціально-гуманітарної освіти. Тільки така стратегія розвитку сучасних освітніх практик здатна реально забезпечити інвестиції в людський капітал, який обґрунтовано оцінюється сьогодні як визначальний чинник соціально-економічного прогресу»¹³.

У сучасних умовах кожне важливе державне чи управлінське рішення або технологічна, інформаційна інновація мають бути прийняті лише після певної гуманітарної, етичної перевірки, що має відповісти на питання про стратегічні соціальні наслідки прийнятих рішень чи інновацій в контексті майбутнього цивілізації. Саме тому стає очевидною необхідність постійного вдосконалення соціально-гуманітарної освіти на всіх рівнях професійної підготовки фахівців, і особливо у вищій школі. Недостатня увага в цьому напрямі може

¹² Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія*. Київ, 1996. С. 372.

¹³ Руденко О.В. Про необхідність та доцільність вивчення філософії у вищій школі. *Modern Directions of Theoretical and Applied Researches*. SWorld, 17-29 March, 2015. [Електронний ресурс].

привести до подальшого зростання тих антигуманних тенденцій, що були розглянуті нами в першому розділі, і які в умовах швидкого становлення інформаційного суспільства здатні завдати серйозної шкоди перспективам розвитку не тільки особистості, а й усьому людству в цілому.

У сучасних умовах не стільки обсяги промислового виробництва і темпи його зростання визначають могутність і рейтинг країни у світовому співтоваристві, а її інтелектуальний потенціал, який реалізується насамперед в інформаційній сфері. На зміну цінностям, характерним для індустріального суспільства, приходять інші, що визначаються інформаційними ресурсами держави та ефективністю їх застосування в різних сферах життя суспільства.

З розвитком інформаційного суспільства пов'язані інтенсивні процеси становлення нової освітньої парадигми, в основі якої лежить зміна фундаментальних уявлень про людину та її розвитку через освіту. Перш за все, змінюється основна освітня мета, яка тепер полягає не стільки в передачі знань від викладача до студента чи від вчителя до учня, скільки в забезпеченні умов для самовизначення, саморозвитку і самореалізації особистості. Така освітня стратегія базується на синергетичному розумінні системи освіти як надскладної, нелінійної, відкритої системи, що самоорганізується. Отже, сучасна освіта має відійти від класичної парадигми, коли студент чи учень сприймаються як об'єкт педагогічного впливу та реципієнт знань і має відповідати сучасним уявленням про сутність, мету і зміст освітнього процесу.

Отже, Н. Батечко цілком обґрунтовано пропонує змінити модель сучасної класичної освіти, що не відповідає сучасним умовам, новою, що буде заснована на методологічних принципах синергетики як науки про складні системи, що саморозвиваються: «Україні варто, на нашу думку, послуговуватись методологічними орієнтирами, на ґрунті яких сфера освіти розглядається як складна, відкрита, нелінійна система, в якій постійно відбувається обмін інформацією, яка підвладна різноманітним впливам соціуму, та в якій стани спокою та нерівноважності постійно змінюють один одного та уможливають її розвиток. Використання синергетики як методології освітології дозволяє осмислити спільні для різних галузей знань загальні процеси,

розпізнати в них нові ідеї та сфокусувати їх на перспективних напрямках розвитку сфери освіти»¹⁴.

У новій освітній парадигмі, де учень стає суб'єктом пізнавальної діяльності, а не об'єктом педагогічного впливу, діалогічні, інтерактивні відносини викладача і студента визначають основні форми організації навчального процесу. Результатом стає активна, творча діяльність учня, далека від традиційної моделі освіти, що полягає в трансляції знань від викладача-лектора студентам. Сучасний фахівець має не тільки володіти певним обсягом знань, а й вміти вчитися: шукати і знаходити необхідну інформацію, щоб вирішити ті чи інші професійні завдання чи проблеми, використовувати різноманітні джерела інформації для вирішення виробничих проблем, постійно здобувати додаткові знання, що стають єдиним джерелом стійкої конкурентноздатності в сучасних умовах.

Переорієнтація цілей освітнього процесу передбачає зміну предметно-онтологічної моделі навчання гносеологічною моделлю, за якої основу предмета навчальної дисципліни становить методологія науки, її пізнавальні засоби і технології. Вона формує у студентів здатність самостійного вироблення цілісної системи вирішення професійних проблем, стимулює потреби в самостійному творчому і науковому пошуку.

Серед істотних рис і принципів нової освітньої парадигми можна виділити такі, як:

1. Фундаменталізація, що полягає у формуванні базових знань, що являють собою єдину світоглядну наукову систему на основі сучасних уявлень про науку та її методи. Фундаменталізація надасть можливість одержувати необхідні знання не тільки з обраної спеціальності, а й з усього комплексу пов'язаних з нею наук, включаючи природничо-наукові та гуманітарні знання, що формують не тільки професійні навички, але й особистісні потреби, відповідальність фахівця перед наукою й людством. Саме фундаменталізація освіти здатна забезпечити професійну мобільність сучасного фахівця, що стає все більш актуальною в умовах зростаючої конкуренції на ринку праці¹⁵.

¹⁴ Батечко Н.Г. Методологія освітології: синергетичний аспект. *Освітньо-логічний дискурс*. 2017. № 1–2. С. 10. [Електронний ресурс]

¹⁵ Баранівський В.Ф. Компетентність і фундаменталізація освіти як сучасні парадигми розвитку вищої освіти. *Вісник Національного університету оборони України*. 2011. № 6 (25). С. 282.

2. Гуманітаризація, що полягає в спрямованості навчання до людини, у створенні умов для розвитку творчої індивідуальності. Гуманітаризація стає системоутворюючою компонентою нової освітньої системи, яка у свою чергу перетворюється в пріоритетний чинник соціального розвитку в інформаційному суспільстві, формує інформаційне суспільство як суспільство освіти, в якому очікування суспільства знаходять відображення в сфері освіти. Змістом гуманітаризації є насичення освіти гуманітарними дисциплінами, які спрямовані на те, щоб закласти основи більш широкого світогляду, формувати інноваційне мислення. Гуманітаризація освіти допомагає людині знайти саму себе, відстояти своє право на самореалізацію, самовизначення, тобто бере на себе функцію світоглядного, загальнокультурного, духовного й інтелектуального розвитку особистості¹⁶.

3. Інформатизація, що являє собою сукупність взаємопов'язаних дій, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб усіх учасників освітнього процесу, розвитку їхнього інтелектуального потенціалу, самореалізації і самовдосконалення, на забезпечення підготовки до повноцінної професійної діяльності й життя в інформаційному суспільстві на основі створення, розвитку і використання сучасних інформаційно-комунікаційних систем, мереж, ресурсів та технологій¹⁷.

Отже, нова стратегія вищої освіти передбачає, що її визначальною тенденцією має бути не подальша диференціація різних способів пізнання світу, а навпаки, їх інтеграція, системний та синергетичний підходи до вивчення світу, що засновані на використанні новітніх технічних засобів, сучасних комунікацій та інформаційних технологій. На думку В. Кременя, саме реалізація синергетичного підходу в освітній діяльності полягає в оновленні змісту, форм і методів навчання з урахуванням таких чинників, як відкритість, самоорганізація, саморозвиток, креативність і нелінійність мислення, управління та самоуправління тощо. Принципи синергетики забезпечують нестандартний підхід до навчання, повноту й високу якість предметних знань, професійне становлення та професійну

¹⁶ Євсович Р.В. Гуманізація та гуманітаризація вищої освіти в Україні: історичний аспект. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2012. № 5 (52). С. 82.

¹⁷ Блажук О.А. Інформатизація освіти – одна з вимог сучасності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2015. Вип. 2. [Електронний ресурс]

адаптацію майбутнього фахівця через різні навчальні дисципліни з урахуванням їх міждисциплінарних зв'язків¹⁸.

Одним із пріоритетних завдань сучасної системи освіти також є побудова системної моделі інформатизації соціально-гуманітарної освіти, що передбачає філософсько-гуманітарну, науково-педагогічну, змістовну, економічну і технологічну компоненти. Саме інформатизація і є основним механізмом реалізації нової освітньої парадигми, що відповідає вимогам інформаційного суспільства і є засобом реалізації функції прогнозування освітньої системи, системного зв'язку науки й освіти. Інформатизація сприяє новому синтезу гуманітарних і природничих наук, у результаті чого вони взаємозбагачуються. При цьому важливо не лише ознайомити студентів з методами інших наук, але й навчити їх використовувати механізми взаємодії різних наукових методів з метою переходу на більш високий, міждисциплінарний рівень, що відкриває перспективи подальшої освіти в контексті синергетичної методології.

Міждисциплінарні дослідження найбільш ефективні, якщо існує певний загальний об'єкт, на який можуть бути спрямовані методи різних наук. І таким об'єктом міждисциплінарних досліджень може бути сама інформація та інформаційні процеси, дослідження яких і будуть формувати певну зону міждисциплінарності досліджень. У різних науках створені методи, що дозволяють досліджувати інформацію із самих різних позицій, і все більш важливим стає не стільки застосування методів різних наук, скільки пошук універсальних загальнонаукових підстав як загальнонаукової методології, якою може виступити теорія інформації та синергетика, що набувають особливої актуальності в контексті міждисциплінарних досліджень.

ВИСНОВКИ

У статті були проаналізовані основні тенденції інформаційної глобалізації світу. Особлива увага була приділена антропологічним проблемам, які останнім часом загострюються: це і невідповідність більшості людей до нових умов життя в умовах стрімкого збільшення інформаційних потоків, що обрушуються на свідомість людей, і прогалини у сфері формування інформаційної культури молоді, що є, безумовно, негативним чинником соціокультурного відчуження в

¹⁸ Кремень В.Г. Педагогічна синергетика: понятійно-категоріальний синтез. Теорія і практика управління соціальними системами. 2013. № 3. С. 5.

умовах інформаційної глобалізації. Також розглянуті такі небезпечні явища, як маніпуляція свідомістю громадян за допомогою тотальної мережі різноманітних ЗМІ, різні види інформаційних злочинів, шкідливих інформаційних впливів та інформаційних воєн.

Обґрунтовується, що глибинні коріння практично всіх глобальних проблем розвитку інформаційної цивілізації знаходяться не в економічній, політичній або ж технічній сфері, а зумовлені саме системою духовних цінностей, де переважає орієнтація на задоволення матеріальних потреб людини на шкоду її інтелектуальному і духовному розвитку. До тих пір поки ця ціннісна орієнтація не перестане домінувати в суспільстві, ні про які надії на подолання сучасної кризи цивілізації говорити просто не доводиться. Однак для того щоб нова гуманістична система цінностей зазнала необхідних змін, будуть потрібні певні гуманітарні зміни в суспільній свідомості, що може бути здійснено в тому числі шляхом зміни освітньої соціально-гуманітарної парадигми. Розкриваються основні принципи цієї парадигми – фундаменталізація, гуманітаризація, інформатизація. Автор показує, що методологія синергетики якраз відповідає новим викликам інформаційного суспільства, оскільки дозволяє синтезувати та використовувати дані різних наук, як точних так і гуманітарних, для вирішення соціально-гуманітарних проблем сучасності за допомогою міждисциплінарних досліджень.

АНОТАЦІЯ

Метою дослідження є аналіз основних соціально-гуманітарних проблем, що виникають у процесі становлення сучасного глобалізованого інформаційного суспільства. У межах антропоцентричного підходу розглядаються такі загрози глобалізованого інформаційного суспільства, як маніпуляції свідомістю, інформаційна злочинність, інформаційні війни тощо. Всебічно розглядається феномен інформаційної культури особистості, показуються основні стратегічні напрями та орієнтири її формування. Обґрунтовується висновок про необхідність належної уваги до проблеми формування нової системи цінностей за допомогою соціально-гуманітарної освіти, без якої можливе подальше загострення глобальних проблем сучасної цивілізації. Розглядаються такі основні тенденції сучасної вищої освіти, як фундаменталізація, гуманітаризація, інформатизація, та обґрунтовується доцільність синергетичної парадигми освіти, яка сприятиме проведенню

міждисциплінарних досліджень, що значно підвищить якість соціально-гуманітарного складника освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Запорожченко О.В. Антропологічні проблеми інформаційного суспільства. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1 (40). С. 81–86.
2. Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія*. Київ, 1996. С. 362–380.
3. Андрущенко Т.В. Фугурологічне бачення перспектив політичного та культурного розвитку людства (на прикладі концепції «футурошоку» Елвіна Тоффлера). *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. Харків : ХНПУ, 2016. Вип.47. Ч. I. С. 82–89.
4. Печчеи А. Человеческие качества. Москва : Прогресс, 1985. С. 35. 312 с.
5. Гроф С., Ласло Э., Рассел П. Революция сознания: Трансатлантический диалог ; пер. с англ. М. Драчинского. Москва : АСТ, 2004. С. 20. 248 с.
6. Філософія сьогодні. Розмови з Ульрхом Бекон, Гансом-Георгом Гадамером, Юргеном Габермасом, Гансом Йонасом, Віторіо Гьосле та ін. Київ : Альтерпрес, 2003. С. 75.
7. Всемирный саммит по информационному обществу. URL: <https://www.lawtrend.org/information-access/blog-information-access/vsemirnyj-sammit-po-informatsionnomu-obshhestvu-podvel-itogi-10letnej-raboty-i-predlozhl-kontseptsiyudalnejshhego-razvitiya>
8. Прудникова О.В. Інформаційна культура і формування «людини інформаційної». *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 2 (29). С. 154–165.
9. Атаян А.М. Дидактические основы формирования информационной культуры личности в условиях информатизации общества : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Владикавказ, 2001. 18 с.
10. Діджиталізація – це лише початок. *Газета «День»*. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/didzhytalizaciya-ce-lyshe-pochatok>
11. Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія*. Київ, 1996. С. 362–380.
12. Руденко О.В. Про необхідність та доцільність вивчення філософії у вищій школі. *Modern Directions of Theoretical and Applied Researches. -SWorld*. 2015. 17–29 March. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Rudenko-pro.htm>

13. Батечко Н.Г. Методологія освітології: синергетичний аспект. *Освітологічний дискурс*. 2017. № 1–2. С. 1–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2017_1-2_3

14. Баранівський В.Ф. Компетентність і фундаменталізація освіти як сучасні парадигми розвитку вищої освіти. *Вісник Національного університету оборони України*. 2011. № 6 (25). С. 282–284.

15. Євсович Р.В. Гуманізація та гуманітаризація вищої освіти в Україні: історичний аспект. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2012. № 5 (52). С. 79–87.

16. Блажук О.А. Інформатизація освіти – одна з вимог сучасності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2015. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2015_2_5

17. Кремень В.Г. Педагогічна синергетика: понятійно-категоріальний синтез. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 3. С. 3–19.

Information about author:

Zaporozhenko O. V.,

PhD in Philosophy,

Associate Professor at Department of Ukrainian
and World History and Culture

Izmail State University of Humanities

12, Repin Str., Izmail, Ukraine